

Domagoj Volarević
LITURGIJSKO-PASTORALNI OSVRT NA PUČKU POBOŽNOST
NAKON II. VATIKANSKOG KONCILIA 1970.-1980.

*Liturgical and pastoral reference to popular piety after the Second
Vatican Council from 1970. to 1980.*

UDK: (264+25):398.33 "1970/1980"

Pregledni znanstveni rad
Primljeno: 4/2014.

Sažetak

Prvi dokument Drugoga vatikanskog koncila, Konstitucija o svetoj liturgiji, Sacrosanctum concilium, postavlja temeljne principe obnove liturgije. Iako temi pučke pobožnosti posvećuje izričito samo jedan broj (SC 13), cijeli će tijek Koncila biti poticaj da vrlo brzo nakon samoga Koncila započne razmišljanje o aktualnim temama u Crkvi koje je potrebno razjasniti te o njima i dati jasne smjernice. Jedna je od tih tema i pučka pobožnost, ili samo pobožnost koja ima različite izričaje koji su kroz povijest nerijetko bili čak i praznovjerni. Osvrnut ćemo se stoga na razdoblje 1970.–80.; kronološko desetljeće praktično nakon Koncila, u kojemu se pojavljuju prva razmišljanja o tematici pučke pobožnosti u svjetlu perspektiva što ju je propisao cjelokupni Koncil, a ne samo Konstitucija o liturgiji. Kao jedan od manje ili više izravnih plodova razvoja misli o pučkoj pobožnosti, a time i plod Koncila, jest Direktorij o pučkoj pobožnosti i liturgiji (2002.) čije su temeljne postavke uzete u obzir u osvrtu na razmišljanja o tematici pučke pobožnosti iz 70-ih godina prošloga stoljeća.

Ključne riječi: pobožnost, pučka pobožnost, pobožna vježba, kult, liturgija, direktorij, Drugi vatikanski koncil.

UVOD

Pučka je pobožnost nakon Drugoga vatikanskog koncila bila, a nije pretjerano reći da je još tema debata i rasprava između Učiteljstva Crkve, znanstvenika, pastoralaca, čak i mnogih laika naroda Božjega. S popriličnog širokog polja tematike pučke

pobožnosti, osvrnut ćemo se na kronološki zanimljiv period, od 1970. do 1980. Period nije određen strogo linearno, nego kao *prijelomnu točku* uzeli smo godinu u kojoj je vidljiv prvi veliki plod Koncila – prvo izdanje *Missale romanum*. U praktičnom smislu radi se o desetljeću odmah nakon Koncila. Iz toga vremenskog perioda pregledali smo mnoge radove koji se bave rečenom tematikom, a u našem radu u obzir smo uzeli one koje smatramo najkompletnijima, s *obzirom na upute* Koncila. Naravno da istraživanje nije strogo ograničeno rečenim periodom. Budući da rad nije povijesni, već teološki, osim izabranih radova iz toga perioda i neki kasniji izvori služe kao određene polazišne točke, ili *zajednički nazivnici*. Time ćemo pokušati stvoriti izvjesni opći tematski okvir unutar kojega ćemo promotriti našu temu u izabranom periodu.

Drugi dio rada kreće od relacije *Direktorija o pučkoj pobožnosti i liturgiji* (prvoga njegova dijela), tj. njegovih uvodnih brojeva te retroaktivno vidjeti njihovu primjenu u temama koje donose pojedini radovi. Pokušat ćemo vidjeti i jesu li prijedlozi i teme iz 1970-ih imali eventualno kakav utjecaj na Učiteljstvo Crkve koje je i izdalo *Direktorij*. Na koncu ćemo pokušati sagledati koliko je sve primjenjivo na pastoralnom polju.

1. DESETLJEĆE: 1970.-1980.

Nakon proglašenja Konstitucije o svetoj liturgiji *Sacro-sanctum Concilium*, otvoreni su novi metodološki putovi u pristupu i istraživanju liturgije. U odnosu s liturgijom – nekada *usporedno*, nekada *neovisno*, a katkad *ispreplećući se* bile su i jesu prisutne forme pučke pobožnosti.

*U svakome slučaju, to dužno prvenstvo (liturgije) ne može se shvatiti u pojmovima isključivosti, suprotstavljenosti ili marginalizacije.*¹ Iz ovoga citata možemo naglasiti ili izvući neke odnose koje su liturgija i pučka pobožnost imale kroz povijest. Kako ćemo vidjeti kroz neke primjedbe S. Marsilija, možemo već postaviti kao premisu i jedan od razloga zbog koje su se liturgija i pučka pobožnost odnosile *neovisno jedna prema drugoj* – odnosno čak se udaljavale jedna od druge: pobožnost je

¹ Kongregacija za bogoštovlje i disciplinu sakramenata, *Direktorij o pučkoj pobožnosti i liturgiji. Načela i smjernice*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2003., 11. (dalje *Direktorij*)

učinila ogroman zamah jer je proistekla iz puka i njegove želje za izražavanjem religioznosti te je stoga kada se liturgija “zatvorila” unutar zidina samostana i kanoničkih kaptola, pobožni narod osjetio *prazninu*. Morala se ispuniti nečim, tako su se rađale forme *paraliturgijskog* kulta koji je svoj izražajni oblik dobio u onome što mi danas nazivamo pučka pobožnost. Dugo vremena *neovisnost* i usporedno *supostojanje* bez kontakta obilježavalo je te dvije stvarnosti. Postojalo je doduše i dodirnih točaka (isprepletanje), ali često su se znali karakterizirati kao kolizija ili konflikt. Možemo ih jednostavnije nazvati i *razdvajanje i odmak*. Recimo da su ti pojmovi više na bazi poslijekoncilskoga pogleda na problematiku.

Svakako govoriti o pučkoj *pobožnosti* ili *religioznosti*, nije i neće nikada biti moguće bez istovremenoga govora o službenom kultu Crkve – o liturgiji.² Možemo ustvrditi da svi autori koji govore i pišu o temi pučke pobožnosti redovito uočavaju isključivo probleme i manjak pravoga “dijaloga” u odnosu dviju stvarnosti, tj. pučke pobožnosti i liturgije. Obje su doduše nastale u istom tijelu – Crkvi, narodu Božjem. Stoga je desetljeće nakon Koncila promijenilo neke perspektive u pristupu problemu odnosa pučke pobožnosti i liturgije: kreće se od vrijednosti i plodova koje pobožnost donosi. Eventualni se problemi ne zanemaruju, nego se pokušavaju pravo vrednovati.³ Makar se mnogo radova bavi ovom problematikom, ovdje se držimo nekih po našem sudu značajnijih u revijama i zbornicima (talijanskog i ponešto hrvatskoga govornog područja).⁴ Značajnijih što se, iako ne poznajući *Direktorij*, ipak drže rečenog načela “*dužno*

² Usp. *Direktorij*, 22.

³ Zaključak induktivan, temeljen na bilješkama koje su iznijeli autori članaka. Radi se o pokušaju naglašavanja novoga pristupa problematici. Braga, C., “La liturgia fonte e modello delle forme di pietà”, u: *Liturgia e forme di pietà, per un rinnovamento della pietà “popolare”*, ur. R. Falsini, Nuova collana liturgica, Milano 1979., str. 31-56. Della Torre, L., “Liturgia e pietà popolare”, *Rivista di pastorale liturgica*, 2 (1976.), str. 3-10. Marsili, S., “Liturgia e devozioni: tra storia e teologia”, *Rivista liturgica* 63 (1976.), str. 174-198. Mignone, M., “Per un rinnovamento delle forme di pietà popolare Suggestioni di un parroco”, u: *Liturgia e forme di pietà, per un rinnovamento della pietà “popolare”*, ur. R. Falsini, Nuova collana liturgica, Milano 1979., str. 98-119. Sartori, D., “Il rinnovamento delle forme devozionali”, *Rivista liturgica* 63 (1976.), str. 199-210. Schmidt, H., “Il liguaggio e la sua funzione nel culto cristiano”, *Rivista liturgica* 58 (1971.), str. 7-36.

⁴ Usp. J. Šimić, *Pučka pobožnost o posaborskom razdoblju*, u: *Služba Božja* 1 (1987.), str. 2-14.; Isti, *Otajstvo Marije u pučkoj pobožnosti*, : *Služba Božja* 4 (1988.), str. 290-303.

prvenstvo (liturgije) ne može se shvatiti u pojmovima isključivosti, suprotstavljenosti ili marginalizacije". To je impuls kojim se uspjele najprije detaljnije uočiti pravu problematiku, odnosno temelj na kojem se može krenuti u istraživanje fenomena pučke pobožnosti u pravom smjeru.

1.1. Povijesno fenomenološki osvrt

Od početka je kršćanstva očito da kršćanski život nije samo prepoznavan po slavljenju liturgije. Pobožnost vjernika bila je vidljiva i u različitim formama kršćanskog *caritasa* i uopće načina *pobožnog* življenja bilo u obitelji, ili u redovničkim zajednicama ili na neke druge načine. Dokazi za to postoje već u spisima Novoga zavjeta, a kasnije često to napominju i oci.⁵ Nezamisliva je zapravo vjera bez pobožnosti, te iako se *pobožnost* u ovom kontekstu razlikuje od kasnije *pučke pobožnosti*, bile su povezane i na živote vjernih utjecale su.⁶ Opravdati ovakvu tvrdnju nije teško: izraziti svagdanji život kao kršćanin na jedan način gdje je molitveni život u izravnom doticaju sa životnim situacijama.⁷ Pomalo se *omasovljenjem kršćanstva*⁸ stvari mijenjaju. Radi se, naravno, o dugom povijesnom periodu. Liturgija (službeno javno bogoštovlje) odmiče se od života vjernika laika.⁹ Onim procesom koji neki povjesničari nazivaju "klerikalizacija" liturgije, najvažnija stvar postaje osobna molitva, koja se najbolje izriče kroz *meditaciju*. Malo-pomalo zajednička slavlja kršćanskih otajstava postaju tek formalna. Liturgija postaje potpuno odijeljena od laika. Jedna od posljedica te *klerikalizacije* jest da se mnogi obredi i formule samo ritmički ponavljaju bez ikakva značenje ili simbolike.¹⁰ Simbolizam više nema onu opisnu i tumačeću snagu života koju je imao u prvim stoljećima. Meditacija u liturgiji

⁵ Usp. Frankenmölle, H., "Frommigkeit – biblisch und Judentum", W. Kasper (ur.), *Lexikon für Theologie un Kriche*, vol. 4, Herder, Basel – Freiburg – Rim – Beč 1995., str. 166 – 168.

⁶ Više o ovome pod različitim vidicima u: L. Della Torre, "*Liturgia e pietà popolare*", *Rivista di pastorale liturgica*, n. 2 (1976.), str. 3-10.

⁷ Kasnije pa praktično sve do danas, to neće biti slučaj. Razdvojiti će se u kolokvijalnom govoru "stvarni" od "religioznoga" života, kao da jedan s drugim nemaju veze.

⁸ L. Della Torre, "*Liturgia e pietà popolare*", 4 – 6.

⁹ S. Marsili, "*Liturgia e devozioni: tra storia e teologia*", *Rivista liturgica* 63 (1976.), str. 180.

¹⁰ *Isto*.

iznjedruje *osobni dojam*, *osobnu emociju* u molitvenom životu, koji potpuno zasjenjuju simbolizam, tj. ekspresivnu dimenziju liturgije – obrede. Oni postaju samo zakonska forma, razumljiva kleru i monasima. Laici se tako osjećaju lišeni važnoga vida duhovnog života. A budući da narod – laici, radi omasovljenja, prečesto nije bio katehiziran niti i na kakav detaljan način poučen u vjeri, prisiljen je svoju religioznost izraziti na način prihvatljiv i razumljiv svima. Moguća motivacija jest i ta da se ne osjeti potpuno zapušten, na marginama kršćanskog života. Iz tih stremljenja izvire ono što ćemo kasnije nazvati *pučka religioznost* ili *pučka pobožnost*.¹¹

Iako se tako nazivaju – *pučke*, često uopće nisu nastale od puka, nego su ih oblikovali sami klerici, i obično su uređivane od samih klerika. Primjećujemo dakle tendenciju *pravovjernosti*. Kler je prisutan da osigura barem kakvu takvu vjersku ispravnost u izricanju pobožnih formi prilagođenih laicima. Kasniji će razvoj na trenutke dovesti i do toga da *liturgija* kao službeni kult s jedne i *pučka pobožnost* s druge strane neće imati nikakvih dodirnih točaka: bit će prisutan tzv. *kulturni dualizam*. Čak se i pravnički to lako pravdalo pa se liturgiju gledalo kao rečeni službeni kult Crkve, a pobožnosti su pripadale sferi privatnosti.

1.2. *Između slavlja i meditacije*

Uzroci toga dualizma su ili povijesno-pastoralni, ili dogmatski i moralni. Svakako, noviji pristupi problemu naslanjaju se i polaze od povijesnih razloga u prvom redu. Uglavnom, autori se slažu da sve vjerojatno i počinje od povijesno-socioloških uvjetovanosti.

Ne nijećući očit rascjep između dviju rečenih stvarnosti, možemo reći kako se on dogodio jer se promijenio i ambijent (povijesni, sociološki-religijski) slavlja. Prvotne kršćanske zajednice slavile su zajedno. Pomalo se radi omasovljenja rađaju različite grupe od kojih se neki počinju smatrati “povlaštenima” (monasi, svećenici...), te na svoj specifičan način čuvaju i slave poklad vjere. Simbolizam kojim su se koristili postao je narodu podosta nerazumljiv (pa pojedinicima i u samim “grupama”). Mijenjaju se i jezik i jezični izričaji – *linguaggio*, što još dodatno “zapetljava” situaciju. Stoga, kako će L. della Torre kasnije

¹¹ Pojmovi nisu istoznačnice. Detaljnije ćemo ih razraditi u nastavku.

jednostavno zaključiti, nije čudno što laici traže sebi svojstven način da izraze svoju vjeru.¹² Ovo ne treba čuditi jer je liturgija usko povezana sa simbolizmom, odnosno o njemu na određen način i “ovisi”. Ako se simbolizam ne može razumjeti ili protumačiti, reakcija ljudskog duha logična je: traži drugačiji način izražavanja. Otvoren je dakle za nove izričaje. Simbolizam koji će donijeti forme pučke pobožnosti snažna je stvarnost, budući da narod – laici izriče vjeru na svoj način, svojim *kategorijama*. Bolje se razumije vjera ako su vjerske istine izražene jezikom i načinom svakidašnjeg života (npr. muka, mučenje). Takav način izražavanja posebno će se pojačati činjenicom da liturgijski simboli obično nisu imali dodirnih točaka sa životom – odnosno preciznije da ih se nije znalo objasniti i protumačiti na pravi način pa su zato za shvaćanje puka ulazili u sferu *magičnog*. Posljedice su i dandanas itekako još prisutne.¹³ Kršćanske istine vjere uostalom morale su na simboličan način biti predstavljene pa potom i slavljene, jer je kršćanska vjera *objavljena od Boga*. Predstaviti tu objavu ljudskim jezikom moguće je samo ako se koriste izrazi razumljivi puku. A mora i biti ispravan, ono što se predstavlja mora biti ispravno. Ispravnost je u liturgijskoj simbolici još i ostala, ali nerazumljivost za većinu naroda Božjeg ostala je pa je stoga i to jedan od razloga izraza vjere kroz različite pobožnosti.¹⁴ Još jedan od mogućih razloga pojave pobožnosti jest što su se moralna načela kršćanske vjere lakše mogla izraziti na “praktičan način” i tako se ukorijeniti u narod.

¹² Usp. L. Della Torre, “Liturgia e pietà popolare”, str. 6. Slično kao i liturgijske forme koje su se u početcima nalazile u konfrontacijama s tzv. sekularnim formama.

¹³ Liturgija je na jedan način usmjerena „vertikalno“, tj. isključivo davanje hvale Bogu, dok je pučka pobožnost usmjerena “horizontalno”, dakle prema narodu. Usp. I. Gargano, “Liturgia e religiosità popolare”, *Rivista di pastorale liturgica*, 2 (1976.), str. 15.

¹⁴ H. Schmidt, “Il linguaggio e la sua funzione nel culto cristiano”, *Rivista liturgica* 58 (1971.), str. 15. Kršćanski govor većim je dijelom zapravo biblijski, jer izriče istine vjere temeljene na znakovima koji su opisani i(li) koriste se u biblijskim opisima. Koriste se za izražavanje istine vjere u dosta jasnom obliku – usporedbe ili alegorije. Osim tih izraza ljudski duh ima i svoje izraze za izricanje vjere. Svaka grupa ima opet svoje posebnosti koje katkad mogu i stvarati probleme ako i kada se različite grupe susreću. Problemi s psihološko- fenomenološkog stajališta nastaju kada nema jasne veze *subjekt – materija*: dakle ono što se predstavlja i način na koji se predstavlja. Ako je krivo predstavljeno, ili se krivo shvaća, može dovesti i dovodilo je do praznovjerja. *Isto*, 7 – 36.

Procesom “omasovljenja” kršćanstva, kako smo vidjeli, počinje i udaljavanje od liturgije.¹⁵ Različite kulture i narodi koji primaju kršćanstvo nisu na istoj matrici kao judeokršćani ili rimski ili afrički kršćani iz prvih stoljeća. Naravno da imaju i traže svoje izričaje. Ne ulazeći dalje u problematiku, promotrit ćemo dodirne točke ovoga povijesnog procesa s *Direktorijem o pučkoj pobožnosti*.

Odmah recimo da je nužno brinuti o religijskim izričajima i simbolizmu poganskih naroda koji su kristijanizirani.¹⁶ Mnogi poganski izričaji i simboličke forme prilagodile su se (ništa neobično) izricanju kršćanskih istina pogotovo kroz formu pučke pobožnosti.¹⁷

1. 2.1. Udaljavanje liturgije od pobožnosti

S povijesnoga i fenomenološkog gledišta svakako je važno i zanimljivo ustanoviti da se liturgija udaljava od pobožnosti. Razlozi mogu biti različiti, ali zajednički nazivnik valja potražiti na počecima: vidjeli smo kako se pojavljuju različite skupine vjernika, pojavljuju se i različiti izričaji kulta. To možemo uzeti kao opći okvir u kojemu se događa ovaj proces.

Iako neki pokušavaju govoriti o određenim povijesnim trenutcima u kojima započinje ovaj proces, kao npr. *omasovljenje kršćanstva* (predlaže L. della Torre), ipak se ne može govoriti o jednom preciznom trenutku povijesti, ili čak o jednoj epohi. To je proces koji je u različitim područjima započinjao u različito vrijeme, a u nekim je svojim oblicima prisutan i danas.

S *teološko-pastoralnog* gledišta, problem se može nametnuti kako dvije stvarnosti kojima kršćanski narod izriče svoju vjeru (liturgija i pučka pobožnost) mogu opstojati jedna nasuprot drugoj. Naime, neke su forme bilo liturgijske, bilo pobožne doslovno “okoštale” kroz povijest, pa bilo kakva intervencija u njima i s njima izazvala bi posljedice.¹⁸ Pravi je izazov, kako ga

¹⁵ Usp. P. F. Bradshaw, *The search for the origins of the Christian worship*, Oxford University press, New York 2002., str. 211-231. Bradshaw tvrdi da je to početak *deklinacije* – pada liturgije.

¹⁶ *Direktorij*, str. 29 – 30.

¹⁷ Usp. A. N. Terrin, “Religiosità popolare e liturgia”, u *Liturgia*, ed. D. Sartore – A. M. Triacca – C. Cibien, San Paolo, Cinisello Balsamo 2001., str. 1602. Dandanas taj je proces prisutan u tzv. misijskim područjima.

¹⁸ D. Sartore, “Il rinnovamento delle forme devozionali”, *Rivista liturgica* 63 (1976.), str. 199 -210. Sartore kao razlog udaljenosti liturgije i pučke pobožnosti vidi

vidimo barem danas, na koji način pučku pobožnost integrirati sa što manje “konfrontacija” s liturgijom. U tome nam pomažu odluke Koncila i *Direktorij*.

1.3. *Drugi vatikanski Sabor*

S polazišta koja smo naveli i Koncil kreće u promišljanje o fenomenu pučke pobožnosti: osnova nastanka izričaja pučke pobožnosti jest nemogućnost da narod u potpunosti izrazi svoju vjeru i osjeća je s tim povezane kroz kult, kroz liturgiju. Drugi vatikanski koncil otvara svojim dokumentima pastoralne perspektive za pristup ovome problemu.¹⁹ Realno stanje je takvo da je i danas, pedesetak godina nakon koncila veliki “jaz” između ovih dviju stvarnosti. Moglo bi se reći da su na nekakvoj “povijesnoj crti” do dvije paralelne stvarnosti koje nemaju previše dodira jedna s drugom.²⁰ Pio XII., u *Mediator Dei* svjestan je problema i pokušava odrediti jasno mjesto pučke pobožnosti i u pastoralu. Osim dogmatskog vida ulazimo dakle i u pastoralno-praktični.²¹ *Mediator Dei* dakle donio je jasne “zakonske” i doktrinarne norme o ovoj temi. S našeg vremenskog odmaka čini se da je više uspjeha imao kod definiranja uloge liturgijske glazbe. Doduše, govoriti o uspjehu enciklike na pastoralnom i inim poljima nešto je teže, jer je razmjerno kratko vrijeme prošlo (dvadesetak godina) od *Mediator Dei* do *Sacrosanctum concilium*.

u dugo vremena prisutnu načelu *do ut des*, tj. dam da daš, trgovački odnos prema Bogu u duhovnom životu. Vjerojatno je kroz dobar dio povijesti ovo bilo puno lakše razumljivo i prihvatljivo narodu i njegovu poimanju vjere i prošnji upućenih Bogu.

¹⁹ O odnosu liturgije i pobožnosti, Sabor govori već u prvom dokumentu, Konstituciji o svetoj liturgiji, *Sacrosanctum concilium*. Usp. Concilium Vaticanum II, Constitutio de Sacra Liturgia *Sacrosanctum Concilium* (dalje SC) 13, AAS 56 (1964.), str. 100. Izričito se govori o usklađivanju “pobožnih vježbi” sa svetom liturgijom.

²⁰ E. Henau, “Volksfrömmigkeit, praktisch – theologisch”, u *Lexikon für Theologie und Kirche* 10, ed. W. Kasper et alii, Herder, Freiburg – Basel – Rom – Wien 2001., str. 860.

²¹ Pio XII., *Litterae encyclicae Mediator Dei, Acta Apostolicae Sedis* 39 (1947.), str. 521 – 595.

2. Teme koje su postale polazišne – Direktorij

Duhovni život obično se izražava na tri načina: *Molitva* (u svim oblicima, dakle i privatna i zajednička), *asketske vježbe* i *pobožnosti*. Sva su tri povezana i na neki način izviru jedan iz drugoga. Pobožne vježbe kršćanskoga puka, koje su odobrene od Crkve i pokazale se i aktivne i korisne u pastoralu trebale bi biti model koji će postavljati kriterije pučke pobožnosti. Doktrinarni karakter i njihova dogmatska ispravnost dugo su vremena bili u prvom planu.²² Na jedan način to je bio i ograničavajući element jer se nije sagledala cjelokupna stvarnost vezana uz pučke pobožnosti. To je polje koje po našem mišljenju tek treba detaljnije istražiti: doktrinarni temelji dobro su polazište. Možemo se pokušavati u budućnosti usredotočiti još i više na plodove pobožnosti, ne odmičući se odnosno ne zadirući u doktrinarni aspekt i njegovu ispravnost. Uostalom, plodovi svih triju navedenih izričajnih “formi” kršćanskog života bili su na neki način zanemareni jer je nedostajalo jasno i pastoralno polazište i metoda.²³ D. Sartore svojim pristupom stoga predlaže obnovu postojećih formi pobožnosti s ciljem da se jasno ukaže njihova svrhovitost. Nedostaju mu doduše (ili se možda ne usuđuje iznijeti) konkretni pastoralni prijedlozi. Plodovi pobožnosti u svagdanjem kršćanskom životu ostaju stvari koje se tek trebaju otkriti. Tu “rupu” u otkrivanju u svojoj analizi pokušava svojim prijedlozima i zaključcima “popuniti” Mario Mignone.²⁴ Njegov pristup već daje prave pastoralne poglede.

Još je prisutna rasprava između *liturgije* i *pobožnosti*, neovisno o tome što je već *Mediator Dei* definirajući neke norme uspio smiriti stanje. Drugi vatikanski nadalje upućuje na otkrivanje pravog međuodnosa liturgije i pučke pobožnosti. Ipak mnoge mjesne crkve - dijeceze osjećaju probleme te napetosti koje možemo pokušati opisati polazeći od rješenja koja se mogu izbistriti ako preciziramo sljedeće četiri teme: ponovno vrednovanje simboličkog-religioznih oblika, (ne) dostatnost liturgijske obnove, ponovno otkrivanje vrijednosti

²² D. Sartore, “Il rinnovamento delle forme devozionali”, str. 204.

²³ D. Sartore, “Il rinnovamento delle forme devozionali”, str. 204 – 205.

²⁴ Mignonevo polazište potpunije je, jer uzima u obzir ne samo mišljenje svećenika nego i vjernika laika. M. Mignone, “Per un rinnovamento delle forme di pietà. Suggestimenti di un parroco”, u: R. Falsini (ur.), *Liturgia e forme di pietà, per un rinnovamento delle pietà popolare*, Nuova collana liturgica, Milano, str. 102.

pučke pobožnosti, nastojanje religijskih ustanova (redovnika) da ponovno preišljaju blago svoje duhovne tradicije.²⁵ Te četiri polazišne teme naslanjaju se na SC 13, gdje se predlažu različiti oblici pobožnosti i *vježbi* kao i njihovo *obnavljanje – uređenje* kako izričito kaže SC 13. Naravno SC ne nudi gotova rješenja, ali smatramo da je odgovornost na pronalaženju rješenja na odgovornima “na terenu” dočim se spominju *partikularne crkve*. Rješenja se po našem mišljenju nalaze u praksi gdje svatko tko pastoralno djeluje (a poznaje problematiku i liturgije i pobožnosti) mora dati svoj doprinos kako iznaći najbolji zajednički nazivnik liturgije i pučke pobožnosti. Tražiti takva rješenje uostalom u duhu je Tradicije i jedino ispravno. To je živ proces, koji još traje.

2.1. U suglasju s postavkama ‘Direktorija’?

Za razliku od nekih prijašnjih pristupa, noviji kreću uglavnom od povijesnih i pastoralnih načela.²⁶ To je doista bitna metodološka postavka pa i promjena. Posebno se to može iščitati kako iz povijesnih opisa, tako i iz opisa “učinaka” pobožnosti. Zanimljivo je da i u razmatranom periodu (1970. – 80.) počinje razlučivanje tema koje će kasnije ući u *Direktorij o pučkoj pobožnosti i liturgiji*. To su dakle i, nazovimo ih tako, prvi koraci prema zdravom kritičkom promišljanju o pučkoj pobožnosti i liturgiji na metodama kojima je Drugi vatikanski dao zamah. Propisi i načela koje postavlja *Direktorij* izviru iz toga razdoblja.

Već rečena postavka o svojevrsnom rascjepu između pučke pobožnosti i liturgije, koja je takoreći općepoznata, sada se detaljnije istražuje. Tako se, krećući unatrag od aktualnog stanja može doći do uzroka i povoda toga “rascjepa”. Različite polemike između ovih dviju stvarnosti sada također dobivaju više prostora. Posebno neke postavke koje su graničile s praznovjerjem ili su se čak otvoreno protivile kršćanskoj vjeri. Nerijetko su bivale mnoge tenzije, koje se sada pokušavaju detaljnije istražiti i protumačiti: same su tenzije zapravo u znanstvenom smislu dobro došle – razlučile su postavke za potpunije i objektivnije vrednovanje pučke pobožnosti. Ako se ubuduće ikako i govori

²⁵ D. Sartore, *nav. dj.*, str. 201 – 202.

²⁶ Usp. L. Della Torre, *nav. dj.*, str. 3 – 8.

o tematici pučke pobožnosti, radi objektivnosti ne može se ne govoriti o tenzijama.

Polazeći u svojim osvrtima od liturgije i promatrajući odnose s pobožnošću, autori se uglavnom slažu da nisu u suprotnosti jedna s drugom, već *različiti oblici jednog jedinog kršćanskog kulta*. Liturgija uvijek ima prvenstvo (trebala bi imati!) jer je izvršenje Kristova velikosvećeničkog djela na zemlji. Ove su postavke postale temeljne u *Direktoriju*.²⁷ Nadalje, očita je težnja pučku pobožnost i općenito sve izraze pučke religioznosti postaviti na *zdrave, pravovjerne, kristološke temelje*,²⁸ od kojih pobožnost jedino i može dobiti puni smisao i vrijednost.²⁹ Nije pretjerano zaključiti da su *tenzije* koje su bile i koje još egzistiraju, izvrsne polazišne točke za detaljnija istraživanja o temi, samim time objektivnija i potpunija.

Nadalje, ne čini se pretjeranim zaključiti kako se tijekom povijesti nije uvijek radilo o polemikama, nego često i o izvjesnom "duhovnom natjecanju", koje iz današnje točke gledišta može izgledati dosta polemički.³⁰ U desetljeću 70.-80. čini se da rasprave i polemike dolaze od pogleda na tematiku iz tradicionalističkog i "modernog" kuta gledanja. Ne zanemarujući niti jedan vid iskazivanja hvale Bogu, došlo se do zaključka kako je potrebno prilagoditi i liturgiju (već krenula reforma) i pučku pobožnost, ali ono što je puno važnije – a do danas nije ostvareno – uputiti, upućivati narod da prihvati prilagodbe.³¹ Odnosno, rječnikom učiteljstva, *poučavati narod Božji*. Tu se slažu svi, pogotovo u zaključku kako je potrebno *pripremiti* narod. Narod je stvarni subjekt u ovome slučaju, a ne samo izvršitelj naredbi koje bi imale dolaziti odozgo od Učiteljstva Crkve.³²

²⁷ *Direktorij*, 11. Ako su sakramenti nužni, »obvezni« za kršćanski život, pobožnosti spadaju u sferu »izbornoga«.

²⁸ C. Braga, "La liturgia fonte e modello delle forme dio pietà", Milano 1979., str. 31-56

²⁹ *Direktorij*, 12 – 13.

³⁰ C. Braga, *nav. dj.*, str. 32. Braga konkretno govori o široj polemici koja je nastala zbog liturgijske reforme Drugoga vatikanskoga, ali je kod njega prisutan i *pastoralni element* u toj polemici u koji svakako ulazi i pučka pobožnost. Usp. S. Marsili, "Liturgia e devozioni: tra storia e teologia", 183. Marsilijev povijesni prikaz pokazuje polemike iz 17. stoljeća, ne samo između pučke pobožnosti i "službene" liturgije, nego i među samim različitim oblicima pobožnosti.

³¹ S. Marsili, *nav. dj.*, str. 193

³² *Direktorij*, 13. Možemo obratiti i pozornost na br. 65 – 68 koji govori o mogućim opasnostima praznovjerja koje se mogu uvući u izričaje pobožnosti. Vidljiv je nadalje i utjecaj Dogmatske konstitucije o Crkvi. Usp. Concilium Vaticanum II,

2.2. Od temeljnih postavki prema obnavljanju pobožnosti

Sami principi, temelji na kojima leži pučka pobožnost, teološko-pastoralni, pravni pa i psihološki očituju potrebu stalnog posadašnjega. Usporedbu možemo vidjeti s vjerojatno nedovoljno shvaćenim pojmom *liturgijska obnova*, jer ga se uzima kao istoznačnicu s *obnovom liturgije!* Razlikovanje tih dviju tema, još po našem mišljenju nije do kraja precizirano. Liturgijska obnova osim obnove samih obreda uključivala bi i poučavanje onih koji slave da razumiju ono što slave.³³ S promjenama i obnovom liturgije ostali smo samo na *vizualnom i sjetilnom polju*, koje registriraju naši osjeti i u fenomenološkom i u psihološkom smislu. Naravno da su i te promjene potrebne s vremena na vrijeme, ali u isto vrijeme valja pripravljati narod Božji da razumije sve ono što dolazi kao posljedica obnove i prilagodbe, odnosno da razumije ono što slavi.

Slično se događa i kod pučke pobožnosti, pogotovo ako se ona *nadahnuje liturgijom!*³⁴ A trebala bi se nadahnjivati liturgijom! Govorimo li o *obnavljanju*, ulazimo također na jedan sklizak teren, jer *ni jednu obnovu na ovom polju nije moguće provesti bez temeljitog premišljanja odnosa pobožnosti i liturgije*, koji su se kroz povijest često i "iskrivili". S druge strane ulazimo ponovno u povijesni i fenomenološki ambijent, iz kojega nam se nameće kao jedan od prvotnih zadataka shvatiti i identificirati razloge očitog udaljavanja dviju stvarnosti, ali i njihovih dodirnih točaka koje ih na pravi način povezuju i stavljaju u suodnos. Ostajući na liniji uputa SC-a, trebalo bi nadići (možda još prisutnu) "zatvorenost" liturgije – u smislu "okamenjenosti", otvarajući je prema narodu – tj. da narod razumije slavlje, kao što smo već rekli. Sve to onda mora imati i dobre posljedice za što bolje shvaćanje pobožnosti.³⁵ Ovo dakle, možemo okarakterizirati kao polazišne točke, od kojih se i krenulo u istraživanje odnosa liturgije i pobožnosti 70-ih godina 20. stoljeća. Rezultati su dobrim dijelom sadržani u *Direktoriju*, koji nije "konačan sud", nego više upute.³⁶ Jedan od dometa jest da biblijski i liturgijski duh nadasve, a onda i

Constitutio dogmatica de Ecclesia *Lumen Gentium* 30 – 38, (AAS) 57 (1965.), str. 37 – 43.

³³ SC 19.

³⁴ SC 12.

³⁵ S. Marsili, *nav. dj.*, str. 192-193.

³⁶ *Direktorij*, 12.

eklezijalni, u obnovi i potom u vrednovanju bilo liturgije, bilo pobožnosti jesu ne preporuka nego *obveza, conditio sine qua non*.³⁷

2.3. *Pojmovlje u novom svjetlu*

2.3.1. Posebni temeljni pojmovi

Iako se tijekom 70-ih godina dvadesetog stoljeća jako dobro razlučilo probleme u shvaćanju odnosa liturgije i pučke pobožnosti, stvar koja se još trebala izoštriti jest terminologija – pojmovlje o tematici, te im jasno odrediti značenje. Zadržat ćemo se na pojmovima *pobožnost* (kontemplativna – *pietas*, djelatna – *devotio*), *pučka religioznost*, *pobožne vježbe*. Već sama uporaba više različitih pojmova govori jasno da se radi o *različitim stvarnostima*. Doduše u mnogočemu su slične, i značenja im se katkad i preklapaju.³⁸ Pravo se značenje tijekom vremena pomalo kristaliziralo, i možemo reći da je vrhunac i pravo značenje sadržano baš u *Direktoriju*.³⁹ Ne ulazeći u etimološku raščlambu, objasniti ćemo pojmove ukratko.

Izraz “pobožna vježba” označuje one javne ili privatne izričaje kršćanske pobožnosti koji, iako nisu dio liturgije, stoje s njom u izvjesnom suglasju, brinući o njezinu duhu i naravi. Iz same liturgije vuku na neki način nadahnuće i k njoj upravljaju kršćanski narod.⁴⁰ Iz ove definicije proizlazi da se *pobožne vježbe* naslanjaju na liturgiju i s njom su neraskidivo povezane iako su u velikom dijelu prilagođene narodu i jednostavnom poimanju duhovnosti.

Pobožnosti, kao djelatni izričaj vjerskog osjećaja – *Devotio* različite su izvanjske vježbe (npr. tekstovi molitava i pjesama, opsluživanje raznih vremena za jačanje duha, hodočašća, nošenje medalja...) koje nadahnute unutaršnjim stavom vjere, priopćuju jedan poseban vidik u odnosu vjernika s božanskim, odnosno u kršćanstvu s božanskim osobama, BDM, sa svecima.⁴¹ Analizirajući ovu definiciju, može se vidjeti da postoje mnogi zajednički elementi s prethodnom. Stvar postaje možda jasnija

³⁷ C. Braga, *nav.dj.*, str. 53.

³⁸ Ne možemo ulaziti u etimološko i semantičko značenje.

³⁹ *Direktorij*, 6, 10.

⁴⁰ *Direktorij*, 36.

⁴¹ *Direktorij*, 8.

ako uzmemo jedan klasičan i vrlo poznat primjer – *krunica, ružarij*. Prema toj definiciji, krunicu - ružarij katkad možemo smatrati pobožnom vježbom, a katkad kao *devotio*.

Treći pojam u našoj terminologiji jest *pučka pobožnost*. Izraz “pučka pobožnost” označuje različita bogoštovna očitovanja privatnoga ili zajedničkoga obilježja, koja se u ozračju kršćanske vjere ne izražavaju poglavito uzorcima svete liturgije, već posebnim oblicima koji proizlaze iz duha nekoga naroda ili etničke skupine i njezine kulture.⁴²

Pojam pučke pobožnosti uvodi nas u jedno posebno okružje: na izvjestan način vanjski su izrazi vjere “ograničeni”. Naime, dok su pobožne vježbe uglavnom povezane s izrazima ljudskog duha, a manje s kulturom i geografsko-etničkim postavkama, ovdje su forme izražavanja hvale Bogu upravo tim istim postavkama posebnim za određena područja podosta uvjetovane.

Napokon, govoreći o “pučkoj religioznosti”, *Direktorij* je ovako definira: *Zbilja koja je označena izrazom “pučka religioznost” tiče se sveopćega iskustva: u srcu svake osobe, kao i u kulturi svakoga naroda i u njezinim kolektivnim očitovanjima, uvijek je prisutna religijska dimenzija.*⁴³ Ova definicija na neki način vraća nas na “otvoreno polje” i definira dosta širi prostor hvalbenih izraza štovanja upućenih Bogu te *nije nužno u odnosu s kršćanskom Objavom*.

2.3.2. Neki zaključci i djelatni prijedlozi

Polazeći od nekih načela postavljenih još na koncilu i onda pokušaja njihove dorade, nije teško vidjeti da se radi o preširokoj stvarnosti i fenomenu, koji je nemoguće tematski iscrpiti u kratkom prikazu. Svaki od autora po našem je sudu pokušao predložiti nešto kako izričajima pučke pobožnosti dati što bolji prostor da naiđu na plodno tlo. Očito, terminologija, kao što su definicije pojmova i stvari, nije bila njihova prva briga. Zato je na prvi pogled još neujednačena u prvim godinama nakon Koncila, ali postavljeni su temelji koji dovode na koncu do preciznije terminologije objašnjene u *Direktoriju*. Svakako u našem desetljeću na koje smo se kratko osvrnuli, najzastupljeniji su pojmovi *pobožnost* i *pučka pobožnost*.

⁴² *Direktorij*, 9.

⁴³ *Direktorij*, 10.

Nakana razlučivanja i objašnjavanja pojmova tjera nas dalje otvoriti problem načina izražavanja (govora) kojim se koristi pobožnost. Iz njega (*linguaggia*) možemo doprijeti do *značenja označitelja* stvarnosti koja se opisuje,⁴⁴ u našem slučaju pojmovi gore rečeni. Za shvaćanje pobožnosti i pobožne vježbe, potrebno je ući u njihov smisao, u duh koji “posjeduju”, koji je jedna identifikacijski element. Put kojim je najlakše doći po našem je mišljenju upravo govor kojim se koriste. Pobožnost u tom smislu ne gleda se s pozicija zakonskih normi koje su određene za to područje. Prvotno treba krenuti od nutarnjeg osjećaja vjere, ali *bona fide*, dobre vjere, rekli bismo *katoličke vjere*. Polazeći od tih postavki i gledajući ih u različitim kontekstima (geografskim, društvenim, povijesnim), pazeći na njihove izraze i izričaje, može se razumjeti stvarno značenje različitih oblika pobožnosti. Ostane li se samo na zakonskim normama, lako je moguće da pogled na jednu tako dinamičnu stvarnost bude “umrtvljen”. Stoga kod pučkih pobožnosti *prilagodba* zakonima trebala bi biti posljednja faza sveukupne prilagodbe izričaja pučkih pobožnosti.⁴⁵ Prije svega potrebno je razumjeti, potom vidjeti koliko se slažu s izvornom kršćanskom (katoličkom) doktrinom te naposljetku (ako je uopće potrebno) odrediti zakonske norme kojima se određuje dopuštenost određenih pobožnosti. To vrijedi pogotovo ako smo svjesni da su pobožnosti *različiti oblici jednoga kulta*.⁴⁶

U dugom razvoju pobožnosti, potrebno je biti svjestan da su izrazi koji se koriste u pobožnosti (govorni ili simboličke radnje), a koji dopiru do naših osjetila, one su izravni nositelj značenja onome tko slavi. Onako kako je *narod – puk* koji slavi shvatio značenje određenog izraza, na taj će ga način izraziti: stoga posljednji “način izričaja” ovisi o narodu. Radi se o živoj

⁴⁴ G. Bonaccorso, *Il rito e l'altro: la liturgia come tempo linguaggio e azione*, Libreria editrice Vaticana, 2001. Naime izrazi u kontekstima različitih pobožnosti izvrsno su polazište za pravo shvaćanje poruka koje pobožnosti nose. Kontekst u kojemu se nalaze bitan je faktor razumijevanja njihova značenja.

⁴⁵ Cfr. *Direktorij*, 21; cfr. *Codex iuris canonici auctoritate Ioannis Pauli PP. II PROMULGATUS FONTIUM ANNOTATIONE AUCTUS*, AAS 75 (1983/2), CAN. 826 § 3, 150: *Libri precum pro publico vel privato fidelium usu ne edantur nisi de licentia loci Ordinarii* [Knjige za javnu ili privatnu molitvu vjernika neka se ne objavljuju bez dozvole mjesnog Ordinarija]. Zakon je dakle posljednji stadij “legitimiranja” pobožnosti.

⁴⁶ S. Marsili, “Liturgia e devozioni: tra storia e teologia”, str. 193.

stvarnosti. Tu se eventualno otvara prostor za zakonodavne zahvate ako su potrebni.

3. PREMA PASTORALNOJ PRILAGODBI

*Poglavito se ocrtava iskustvo dozrelo tijekom povijesti i naglašavanje problematike našega vremena.*⁴⁷ Krenemo li dalje od perioda 1970. – 1980. te pogledamo cjelokupnu povijest Crkve, *Direktorij* postavlja neke osnovne polazišne točke. O tome i govori u 4. broju, pa je metoda i pristup tematici pučke pobožnosti na neki način poslijekoncilska novost. Ne smijemo doduše zaboraviti prije svega krenuti od biblijskih osnova. Ako želimo potpuniji pogleda na stvarnost pučke pobožnosti, potrebno je uvijek imati pred očima i povijesno- pastoralne razloge i motive. *Direktorij* cilja na to kada govori o *zrelom iskustvu*, koje uključuje nužno i neke nove metode prilagođene aktualnom trenutku povijesti. Mnoga iskustva koja su se pokazala dobrima Crkva se njima “koristila” tijekom povijesti, makar ih možda nije znala objasniti ili prihvatiti na pravi način. Iz iskustva, ako krenemo indukcijom, dolaze i norme i principi, *povijesni* i *pastoralni*, koji postaju polazišne točke za potpunije promatranje i bolje shvaćanje ove životne stvarnosti Crkve – pučke pobožnosti.

Pastoralni principi kao polazište mnogi su. Može se reći da je to *odjek* tisućljetnog naslijeđa Crkve, odjek čak i Tradicije.⁴⁸ Polazeći od povijesti,⁴⁹ *Direktorij* nam donosi principe koje se ne smiju zanemariti ako želimo pravo govoriti o pučkoj pobožnosti bilo s kojeg gledišta. Iako smo već govorili o značenju izričaja koji se koriste, recimo i to da razvijajući pojmove *Direktorij*, svakoga onoga tko se njime koristi na pravi način, upućuje na istinsko i pravo značenje pobožnosti. Refleksije koje dolaze od *naroda Božjega* postaju također *pastoralne postavke*. Narod je potrebno poučiti da razumije ne neki svoj izričaj, nego samu vjeru temeljenu na Kristu. Ovdje uvodimo još jednu važnu polazišnu točku, princip: *kristološki princip*. Na Kristu – *kristocentrizam* trebaju se temeljiti svi izričaji vjere, bilo “službeni” (liturgija), bilo “manje službeni” (pobožnosti). Narod Božji kreće od, nazovimo ga

⁴⁷ *Direktorij*, 43.

⁴⁸ Usp. *Direktorij*, 4.

⁴⁹ Usp. *Direktorij*, 22.

“svoga pastoralnog iskustva”, ne od zakona, koji dolaze kasnije od učiteljstva. Učiteljstvo treba oblikovati taj “pastoral” da bude što plodonosniji, i paziti da “susret” “pastorala” i “zakona” bude sa što manje nesuglasica, kojih je bilo i još ih ima. Narod se treba također *pustiti* poučavati onima kojima je povjerena briga za njih po samoj Gospodnjoj zapovijedi.

Nadalje ne možemo zanemariti još jedan vid govora o pučkoj pobožnosti kojega su mnogi svećenici koji rade u pastoralu primijetili: gotovo svi prijedlozi i rješenja dolaze iz profesorskih pera.⁵⁰ Jedna od objekcija M. Mignonea jest da se u pastoralu izgubio onaj pravi kršćanski *simbolizam*, koji je potrebno objašnjavati narodu koji slavi. *Izgubljeni simbolizam* jedan je od mogućih uzroka manjka naroda na liturgijskim slavljinama, ali isto tako i izričaja pobožnosti. Pobožnost je kako je Mignone dobro primijetio uzela dobrim dijelom onu ulogu koju je imao *simbolizam u liturgiji*. Koji je simbolizam pobožnosti? Ako je simbolizam uspostavljen samo na vizualnim odnosima, nije potpun.⁵¹ Potrebno je naći potom i pravi odnos rečenih *značenja* i *označitelja* unutar pučke pobožnosti. Puni smisao slavlja (liturgije i pučke pobožnosti) moguće je dosegnuti samo ako oni koji slave imaju otvoren pristup značenju i produbljivanju značenja simbola koji se koriste. Simbolika se naravno mijenja tijekom povijesti, jer se mijenjaju životni uvjeti i prostori i načini slavlja. Stoga je jedan od prijedloga da se preko pučke pobožnosti i njezina simbolizma narod Božji pokuša uvesti i u liturgijski simbolizam.⁵²

ZAKLJUČAK

Desetljeće 1970. – 1980., obilježeno je pokušajima autora da pravo utvrde odnose pučke pobožnosti, religioznosti i liturgije, koliko su te stvarnosti međusobno, manje ili više povezane. Poticaj za pravilno uočavanje tih veza svakako je dao i Drugi vatikanski sabor. Taj je poticaj otvorio nove metode za dublja istraživanja rečene tematike – nije više ograničeno samo na tzv alegorijsko tumačenje, ili eventualno uočavanje veza između

⁵⁰ M. Mignone, “Per un rinnovamento delle forme di pietà popolare. Suggestimenti di un parroco”, str. 102.

⁵¹ Neizravna posljedica prikazana je i u Direktoriju; usp. *Direktorij* 65.

⁵² S. Marsili, “Liturgia e devozioni: tra storia e teologia”, str. 179.

pobožnosti i teoloških tema. Iako je polje istraživanja i onda, a i danas pogotovo, još vrlo široko, letimični pregled prvih pokušaja istraživanja novim metodama i pristupima, dopušta nam zaključiti da se širi i upotpunjuje vidik na tu stvarnost. Prva su istraživanja u ovoj dekadi možemo kazati jedan "okvir" (ali ne ograničavajući) i temelj za daljnja istraživanja i čak i nove metode u tom istraživanju pučkih pobožnosti diljem svijeta.⁵³ Svakako, dobro je uočiti pravi kritički, znanstveni pristup. Jedan od plodova novih metodologija, manje ili više izravnih jest ili jesu neke postavke *Direktorija*.

Prilagodbe i poboljšanja u odnosu pučke pobožnosti i službenog kulta Crkve, tj. liturgije na pastoralnom polju nisu gotovi; nikad neće ni biti. Radi se o živoj stvarnosti, o dinamizmu koji uvijek traži nove načine izričaja temeljeći se na vjerskim postavkama i istinama, ali i na osjećajima pobožnog puka koji slavi kršćanska otajstva. Stoga je potrebno uvijek paziti da se u tim izričajima vjere ne bi uvuklo nešto što je krivovjerno ili praznovjerno. Potrebno je nadići usko gledanje na liturgiju Crkve kao i na njezine pravne propise kao ograničavajući čimbenik u izričajima pučke pobožnosti. Oni su tu više da uprave na ispravni put pobožnosti, da ih oblikuju. Svakako, ova živa stvarnost Crkve i njezina prilagodba treba biti u suglasju sa željama naroda koji želi izraziti svoju vjeru s jedne strane i druge, zajedničkog kulta Crkve – liturgije. To nam donosi uvijek nove izazove i potrebno je biti pozoran te znati prilagoditi izričaje pučke pobožnosti evanđeoskoj poruci na način da bude vodič k punom i plodonosnom zajedničkom slavlju otajstava Crkve - liturgiji.

⁵³ Primijetimo da su autori koje smo uglavnom promatrali Europljani.

LITURGICAL AND PASTORAL REFERENCE TO POPULAR
PIETY AFTER THE SECOND VATICAN COUNCIL
FROM 1970. TO 1980.

Summary

226

The first document of the Second Vatican Council, Constitution on the Sacred Liturgy *Sacrosanctum Concilium*, sets out the basic principles of renewal of the liturgy. Although only one number (SC 13) is dedicated to the subject of popular piety, the entire course of the Council will be an incentive to start thinking, very soon after the Council, about the current issues in the Church that need to be explained and given a clear set of guidelines. One of these issues is *popular devotions* or just *devotions* that have different expressions and throughout history were often even superstitious. We will look at the period between 1970 and 1980; chronologically the decade after the Council, in which the first thoughts on the subject of popular piety appear in the light of the perspectives prescribed by the entire Council, not only by the Constitution on the Sacred Liturgy. One of the more or less immediate fruits of the developing thoughts on popular piety, and by this of the Council, is *Directory on Popular Piety and the Liturgy* (2002) the basic tenets of which were taken into account in the reference to the issue of popular piety of the 70' of the last century.

Key words: *popular piety, cult, liturgy, directory, Second Vatican Council.*